

АНТИЧНІ СИСТЕМИ

ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ
КОНТЕКСТІ*здорового способу життя*

ІДРИСОВА Н. О.

УДК 373.5.015.311:613.95

DOI: 10.12958/EPS.2(163).Idrisova_N_O

РОЗВИТОК освітньо-виховних інститутів у світовій педагогіці – це різноманітний і суперечливий процес, оскільки школа завжди була ареною зіткнення економічних, класових, станових і політичних інтересів, а педагогічні ідеї, напрямки і традиції були їхнім прямим відображенням.

В античному світі з'явилися й набули розвитку різні педагогічні системи освіти й виховання молодого покоління, вивченням яких займалися такі вчені, як В. Ратке, К. Ушинський, П. Блонський, М. Константинов, Є. Мединський, А. Джуринський, А. Піскунов, М. Соколова та багато інших дослідників, проте ми вважаємо необхідним аналіз античних педагогічних систем у ракурсі сучасного виховання в дітей здорового способу життя.

Метою дослідження є порівняльний аналіз різних педагогічних систем античного світу та їхнього значення в сучасному вихованні здорового покоління. Об'єктом дослідження стали античні системи виховання здорового способу життя. Предметом дослідження є аналіз історичного досвіду в сучасному контексті освіти та виховання. Методом дослідження став теоретичний аналіз античної та сучасної зарубіжної літератури.

У давньогрецькому світі особливо виділялися два поліса: демократичні Афіни і царська Спарта. Ці міста-держави представляли не лише різні політичні системи, які розділили Елладу на два ворогуючі табори, але й багато в чому уособлювали протилежні принципи виховання й навчання. Так, з огляду на слабку економіку, відсутність флоту й торговельних зв'язків Спарта володіла єдиним високоякісним товаром – своїми громадянами-воїнами, для виховання яких використовували створену століттями систему. Кінцевою метою цієї виховної системи була підготовка члена військової громади. Саме тому спочатку немовлят, а потім однорічних дітей оглядали представники Ради старійшин, відбраковуючи болісних та калік, і такі діти потім росли поза системою військового виховання. Дитину, яка проходила випробування, до семи років виховували в сім'ї, а потім віддавали на навчання, яке налічувало кілька етапів [1, с. 22].

Перший етап тривав з 7 до 15 років: навчаючись, хлопчик набував примітивних навичок читання та письма, зате фізична підготовка й загартовування тривала до 12 годин на день.

На другому етапі, у 15 років, юнак починав учитися співу й музиці як необхідних компонентів руху в шерензі, прийоми фізичного виховання ставали ще більш жорсткими, вводили елементи виживання в екстремальних умовах.

У 20 років юнаки отримували повне озброєння воїна, а через 10 років

статус повноправного громадянина з дозволом укладати шлюб.

Протягом усіх етапів навчання не припиняли виховання небагатослівного, стійкого й невибагливого в їжі воїна. Недарма афінський філософ Антисфен, виділяючи спартанське виховання як звичку перемагати труднощі та злигодні, зневажаючи комфорт, наводить слова спартанських старійшин: „Нехай діти наших ворогів живуть у розкоші”. У Спарті як ритуал очищення тіла юнаки застосовували щоденне купання в будь-яку погоду в річці Еврот, а літні люди відвідували парну лазню й обливалися холодною водою, залишаючись до глибокої старості в прекрасній фізичній формі.

Виховання дівчаток-спартанок мало відрізнялося від чоловічого, адже фізичними вправами й гімнастикою готувалася мати майбутнього воїна. До пороків не належало ніяк і нічим не обмежене статеве життя юнаків і дівчат, проте пияцтво вважали злочином. Легендарний цар-законодавець Лікурґ, щоб уберегти спартанців від пияцтва, проводив наочні уроки тверезості, змушуючи рабів напиватися, щоб вільний громадянин міг на прикладі переконатися, наскільки огидна ця звичка. І в Афінах, і в Спарті за пияцтво сікли батоґом, а показником ганьби проступку було те, що це доручали робити рабам. Особливо відзначимо той факт, що загальноосвітня підготовка спартанських юнаків і дівчат була на примітивно низькому рівні, продемонструвавши істотне протиріччя цієї системи виховання: при ідеальній військової та фізичної підготовки – повне невігластво молодого покоління [2, с. 137].

У результаті першого в історії досвіду державного виховання Спарта не дала людству жодного відомого мислителя або художника, зате імена воїнів стали еталоном. Однак, незважаючи на виражену однобокість, педагогічний досвід і традиції фізичної підготовки, загартовування організму й виховання сили духу молодого покоління стали предметом наслідування в подальні епохи.

Афіни як провідний і найбагатший поліс давньогрецького світу з розвиненими економічними відносинами надавали освіті й вихованню своїх громадян інші вимоги, ніж Спарта. Кінцевою метою афінської системи було виховання особистості з багатограним розвиненим інтелектом, культурою душі й тіла. Саме таке виховання вважали ідеальним для вільного громадянина Афін. Навчання й виховання, також як і в Спарті, проходило в кілька етапів залежно від віку, здібностей та матеріальної можливості сім'ї.

Перший етап включав домашнє виховання. Аристотель, який проживав в Афінах, допускав домашнє виховання до 7-річного віку під наглядом батьків, проте вважав, що виховання вдома має перебувати під контролем державних чиновників. Починати виховання дитини він пропонував з турботи про тіло, а лише потім дбати про дух, щоб у майбутньому виховання тіла сприяло вихованню духу. Заняття гімнастикою повинні були підготувати дитину до трудомісткого процесу навчання знань.

Усі діти незалежно від стану батьків до 7 років навчалися вдома, отримуючи первинну соціалізацію на прикладі своїх батьків. Однак це не було замкнутим, елітарним, адже змагальний аспект організованого виховання вимагав від дітей постійної участі в гімнастичних, музичних і танцювальних змаганнях, а також у словесних диспутах, що давало розвиток кращим якостям особистості. Заможні батьки зазвичай визначали в цьому випадку педагога, буквально – „поводиря”, спеціального раба, від якого не було користі в господарстві і від якого дитина брала не тільки кращі, а й гірші якості. Таке самоусунення батьків від виховання дітей та традиції передавати їх в руки рабів Аристотель уважав негідним, в Афінах навіть існувала приказка: „Помер, тобто став педагогом”.

Із 7 до 16 років освіту й виховання діти отримували в приватних або державних школах: мусіях і палестрах, навчаючись у них фактично одночасно. У мусіях діти вчилися му-

зиці, арифметиці й літературі, основам наукових знань; у палестрі – розвитку й досконалості тіла, займаючись боротьбою, метанням диска, бігом і фехтуванням.

Наступний етап навчання – з 16 до 18 років – проходив у гімнасії, метою його було максимальне вдосконалювання розумових і фізичних здібностей, а основну увагу робили на вправах фізичного характеру. До гімнасій входили відомі всьому світу Академія і Лікей. В Академії, наприклад, викладав Платон, який запропонував ідею створення систем державних шкіл і контроль освіти й виховання полісом. У Лікеї вів заняття Сократ, який розробив метод евристичного навчання, яке було спрямоване на спільний пошук рішення педагогічних проблем.

Навчання в ефебії 18 – 20-річних юнаків було присвячене лише військовій справі з найбільш складними елементами, такими, як стрільба з лука та катапульти, метання дротика, верхова їзда. І хоча навчання на останньому етапі було безкоштовним і заняття в них вели професійні педагоги, які одержували плату від держави, училися в ефебії деякі. Це було зумовлено тим, що супутні навчанням витрати, наприклад, покупка коня, могли дозволити собі лише багаті громадяни поліса.

Дівчатка в афінській системі виховання отримували лише домашнє виховання. Саме тому Платон уважав необхідним, щоб держава взяла на себе турботу про майбутніх матерів і стежило, щоб дівчата вели здоровий спосіб життя, займалися спортивними вправами й танцями. Філософ зазначав, що в такому випадку відпаде необхідність звернення за допомогою до лікаря, адже потреба в майстерних лікарях є доказом поганого виховання і розбещеності [3, с. 411].

Афінська система освіти й виховання не була ідеальною, однак дала світові відомих мислителів, педагогів, скульпторів, поетів і атлетів. Так, Аристотель став засновником сенсорного навчання, висунувши ідею про те, що знання приходять до людини в ранньому віці через почуття, а основоположником теорії

есенціалізму, згідно з якою для будь-якої молоді людини необхідно засвоєння певних знань, був Платон [4, с. 125 – 133].

У межах дослідження вважаємо необхідним виділити принципи здорового способу життя, які застосовували в еллінський період:

1. Помірність. Уважали, що людські потреби в пристрасті й задоволенні мають властивість непомірно розростатися, а їх самих існує неймовірна кількість, тобто розкіш була основною причиною захворювання. Ідеальним балансом уважали відсутність потреби без зайвої розкоші. Учення Гіппократа полягало в тому, що хвороба є наслідком природних факторів, порушенням харчування, звичок і характеру життя людини. Невипадково улюблений усіма греками бог виноробства й веселоців Діоніс є ще й богом панічного страху й божевілья. Навіть афінський філософ Епікур, основою вчення якого була насолода, уважав, що тільки розумне обмеження бажань забезпечує здоров'я, тобто „задовольняйся малим, уникаючи надмірностей” [5, с. 77].

2. Турбота про власне здоров'я була показником гарного виховання й самовиховання. При цьому турбота про себе включала також уміння тверезо аналізувати свої висловлювання, вчинки й переживання. Показник цього принципу в п'єсі Стесіхора Сицилійського – Геракл, зразок для наслідування всіх атлетів, який відійшов від справ і перестав стежити за собою, а тому був представлений як п'яниця й ненажера, який підробляє на весіллях [6, с. 292].

3. Еллінська культура включала докладно вживаний метод досягнення гармонії душі й тіла – поєднання гімнастики й музики. На думку Аристотеля, музика надає ту саме дію, що й гімнастика. Розумне чергування занять гімнастики й музики за умови дотримання заходів може забезпечити повноцінний розвиток людської особистості, заснований на здоровому ставленні до самого себе й до життя загалом.

Отже, еллінська епоха залишила людству

прекрасно розроблену й апробовану століттями систему педагогічних дій, яку в XXI ст. називають „вихованням здорового способу життя”. Ця система полягала в турботі з раннього дитинства про свій фізичний стан, регламентації харчування, зокрема й за порами року, фізичної активності, сну й упорядкованості сексуального життя, систематичному аналізі власного душевного стану. Давньогрецькі оздоровчі практики не були окремими заходами – вони були природною частиною буденного життя, а здоровий спосіб життя був обов’язком громадянина [7, с. 241 – 242].

Стародавній Рим, усупереч думок більшості дослідників, не був прямим спадкоємцем грецьких традицій. На ранніх стадіях розвитку Рим успадкував принципи виховання та розваг у етрусських племен, у яких був відсутній культ людського тіла й виховання змагальності. Демонстрація сили й гармонії прийняла в етрусків потворні форми, зокрема бої гладіаторів, що було з успіхом перейнято римлянами, які досягли в повсякденному житті найвищого розвитку. Римська система виховання й освіти спочатку отримала інший розвиток, відмінний від грецького, і містив кілька етапів.

Початкове виховання діти римлян, також як і у греків, отримували вдома. Відповідальність за виховання дітей повністю лежала на батьках, відповідно вдома забороняли говорити або робити що-небудь непристойне, а жінкам і юнакам до 30 років забороняли вживати вино. За римськими законами всі громадяни держави, а в основному це були дрібні ремісники й землевласники, зобов’язані були проходити військову службу. Їхні діти, відповідно, протягом багатьох століть отримували первинне виховання, освіту й зразки соціальної поведінки на прикладі своїх батьків-легіонерів. Система освіти й виховання в Стародавньому Римі мала свої особливості.

На першому етапі семирічні хлопчики й дівчатка зі звичайної сім’ї ходили до так зва-

ної „тривіальної школи”, у якій навчалися 2 роки. Тривалість занять була не більше 4 годин, а освіта найелементарніша. Допускалися тілесні покарання, так, за спогадами сучасників, Горацій завжди носив із собою портрет старого вчителя, якого називав *plagosus* – „той, хто б’є”. Значна частина римлян припиняла подальшу освіту, тобто вміла тільки читати, писати й рахувати. Цього було цілком достатньо для роботи, саме тому в школі дозволяли навчатися дівчаткам.

Наступною сходинкою були „граматичні школи” – навчальні заклади підвищеного типу. У них навчалися хлопчики від 12 до 16 років, які здобували тривіальну освіту й відповідну домашню підготовку. Навчання в граматичних школах проводили за розширеною гуманітарною програмою, і тільки для дітей заможних батьків додатково давали уроки фізичної підготовки.

Після досягнення 16 років усі юнаки йшли на військову службу в певний легіон, у якому служили до 20 років. Фізична підготовка в них за своєю жорсткістю й методами була схожа зі спартанської системою підготовки воїна, однак лише після її закінчення юнак ставав повноправним громадянином Риму.

Останнім ступенем навчання були „риторичні школи”, у яких дозволяли вчитися тільки після закінчення служби в легіоні та які діяли за прикладом Лікею або Академії. Цей тип шкіл відіграв соціальну роль, тобто готував майбутню еліту римського суспільства.

Римська система навчання, на відміну від грецької, була платною, виховання громадянина традиційно було пріоритетом сім’ї, а не держави. Ці традиції найбільш точно висловив Цицерон, великий мислитель і педагог: „Повноцінної освіти гідні не всі, більшість римлян потребують хліба і видовищ” [8, с. 211]. Однак цей аспект не був основною відмінною ознакою, головним були мета й методи виховання. У Афінах виховання було спрямоване на досягнення гармонії душі й тіла, поєднання добра й краси. У римській системі освіти й виховання основним було виховання розваж-

ливого розуму, досягнення практичності й корисності в задоволенні потреб громадянина й держави. Саме тому римські мислителі й педагоги набагато рідше, ніж їхні грецькі колеги звертали увагу на проблему виховання здоров'я та здорового способу життя молодого покоління. Лише деякі з них, зокрема Квінтіліан, Сенека, Гален, висловлювалися про користь занять фізичними вправами для розвитку здоров'я, а Ювеналу належить відомий вислів: „Mens sana in corpore sano” („У здоровому тілі – здоровий дух”).

Для римлян заняття гімнастикою не стали життєвою необхідністю, вони розглядали гімнастику й танці як спосіб публічного виставища. Атлетами, які в грецькому світі були зразком для наслідування й життя яких було показником здорового способу життя, у Римі просто нехтували. Деякі римські імператори під модним на той час грецьким культурним впливом, який отримав назву „філеллінізм”, намагалися усунути недоліки у фізичному вихованні громадян. Так, імператор Август заснував „колегії інвенум” за зразком грецьких шкіл ефебів, проте ці нововведення не були успішними.

Проте, незважаючи на всі недоліки виховання здорового способу життя, римляни дали світові новий аспект його розвитку. Товариством була створена майже ідеальна система громадської та особистої гігієни, яку прищеплювали дітям з раннього віку, яка діяла й передавалася з покоління в покоління протягом багатьох століть. З боку держави для її функціонування були вирішені такі проблеми:

1) поставка чистої води – у місті безкоштовно діяли 11 акведуків і 1352 вуличні фонтани;

2) у місті діяли 800 фуллонік і 144 латрони – громадські пральні та вбиральні;

3) щодня з 8 години ранку й до 9 вечора працювали 11 великих терм і майже 1000 громадських лазень.

Ціни на ці „плоди” цивілізації були символічними: вхід в терми на весь день коштував 1 квадрант, тобто приблизно 2 гривні, до вбиральні – у чотири рази дешевше [9, с. 97 – 99].

До речі, імператор Веспасіан увів податок не на користування вбиральнями, як уважала більшість, а на пральні, які використовували для прання сечі із вбиралень, оголосивши: „rescipia non olet” – гроші не пахнуть. Для відводу нечистот і прибирання вулиць величезного міста була побудована каналізаційна мережа, яка отримала назву „велика клоака” і яка діє до цього часу.

Римські терми, які були побудовані за спільним проектом грека Аполлодора Дамаського й римлянина Гая Сергія Ората, були для громадян не тільки місцем купання, а здебільшого клубом легіонерів з гімнастичними залами, тренажерами й бібліотекою – місцем зустрічей, куди приходили всією родиною. Крім прийняття водних процедур, практикували вправи для підтримки фізичної форми, бесіди з друзями й товаришами по службі. Тим самим дитина на прикладі свого батька-легіонера привчала до фізичних вправ, правил особистої гігієни та здорового способу життя в певному колі друзів і знайомих, думаючи й поступаючи згодом так само, як і вони.

З погляду на логіку дослідження виходить, що основою давньоримської системи виховання здоров'я та здорового способу життя були:

1) сім'я з її багатовіковими традиціями, саме в сім'ї була вироблена заборона на шкідливі звички й культ особистої гігієни;

2) створені державою необхідні умови для гігієнічного та фізичного виховання молодого покоління;

3) фізичний розвиток, який проходив поетапно, відповідно з фізіологічними особливостями організму; лише з 16 років, досить зміцнівши, юнак починав виховуватися за спартанським зразком з його виснажливими фізичними навантаженнями й аскетизмом.

Детальний аналіз античних систем освіти та виховання дозволяє нам відобразити схематично їхні порівняльні характеристики і можливість їхні застосування в сучасних педагогічних концепціях здорового способу життя.

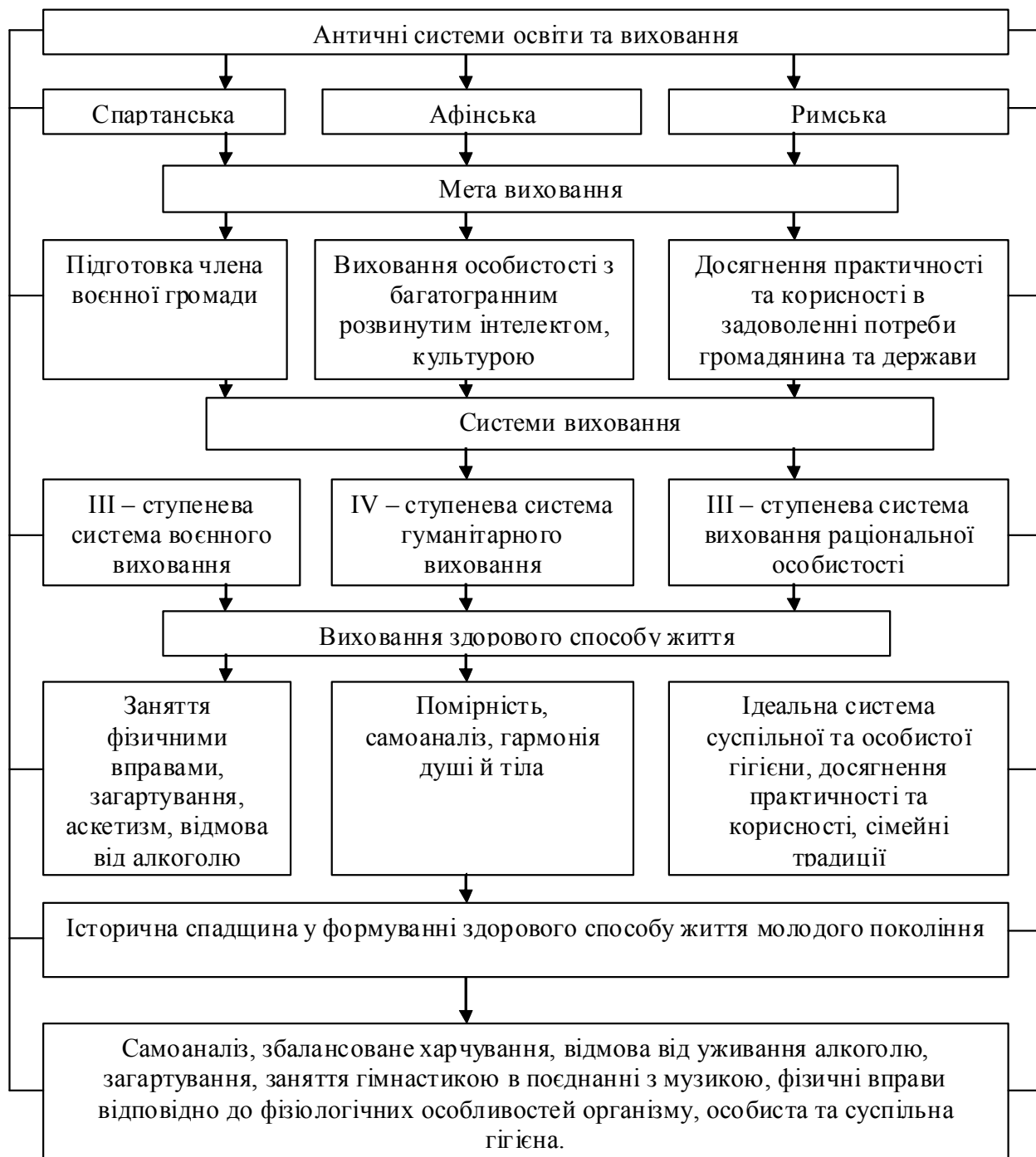

Рисунок 1. Порівняльні характеристики античних систем освіти і виховання в контексті здорового способу життя

Упродовж усієї римської історії сімейне виховання відіграло провідну роль, сім'ю вважали відповідальною за моральне й громадянське становлення дітей. „Упоратися з поганими звичками допомагає виховання вдома”, – уважав педагог і письменник Квінтіліан. У період розквіту Римської імперії сім'я поступилася позиції державній системі освіти, од-

нак на заході римської цивілізації домашнє виховання знову стає основою підготовки молодого покоління.

Отже, аналіз античних систем виховання дозволяє нам зробити такий висновок: у сучасних умовах глобалізації, коли наявне різноманіття сучасних педагогічних систем, для ефективного виховання здорового покоління

слід враховувати особливу роль сімейних традицій у вихованні дітей, у питаннях суспільної та особистої гігієни як необхідних компонентів здорового способу життя.

Результати дослідження можна використовувати на уроках „Основи здоров'я”, „Біологія”, „Історія” і „Фізична культура” у вихованні необхідності фізичних вправ, самоаналізу, здорового харчування, особистої та громадської гігієни. Античні методики руху в шпирензі та гімнастичні вправи в поєднанні з музикою можна використовувати під час проведення сучасних спортивно-масових заходів, що вимагають високої точності рухів і синхронності.

У межах дослідження було зроблено аналіз античних систем освіти та виховання в сучасному контексті здорового способу життя, однак дискусійними залишаються питання збільшення темпів і обсягу навчального навантаження, ігнорування гігієнічними вимогами й відсутність обліку вікових особливостей учнів в організації навчального процесу, що незмінно призводить до погіршення стану здоров'я учнів.

Література

1. **Джуринский А. Н.** История зарубежной педагогики : учеб. пособие для студ. педвузов / А. Н. Джуринский. – М. : Изд. группа Форум – „Инфра – М”, 1998. – 292 с.

2. **Жураковский Г. Е.** Очерки по истории античной педагогики / Г. Е. Жураковский. – М. : Наука, 1963. – 380 с.

3. **Платон.** Сочинения : в 4 т. ; пер. с древнегреч. / Платон ; под общ. ред. А. Ф. Loseва, В. Ф. Асмуса ; – СПб. : Изд-во Олега Абышко. – Т. 3. – Ч. 2. – 2007. – 731 с.

4. **G. Dryden, J. Vos.** The Learning Revolution. To change the way the world learns. – The Learning Web, 1999. – 670p.

5. **Лаэртский Д.** О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Д. Лаэртский ; пер. с древнегреч. М. Л. Гаспарова. – М. : Мысль, 1986. – 282с.

6. **История** греческой литературы / под ред. С. И. Соболевского, Б. В. Горнунга, С. Г. Гринберга и др. – М., 1946. – Т. I. – 491 с.

7. **Идрисова Н. А.** Определение содержания понятия „здоровый образ жизни” в педагогике контент – аналитическим методом / Н. А. Идрисова // Ученые записки Орловского государственного университета. – 2013. – № 5 (55). – С. 242 – 245.

8. **Цицерон.** Философские трактаты / Цицерон ; пер. М. И. Рижского ; отв. ред., сост. и вступ. ст. Г. Г. Майорова (Серия „Памятники философской мысли”). – М. : Наука, 1985. – 384 с.

9. **Bianchi-Bandinelli R.** Arte romana. Enciclopedia dell'arte antica. Roma, 1965, t. VI. 244p.

* * *

Идрисова Н. О. Античні системи виховання та освіти в сучасному контексті здорового способу життя

У статті на основі теоретичного аналізу зарубіжних і вітчизняних джерел з історії педагогіки, у яких розглянуто античні системи освіти й виховання, проведено порівняльний аналіз цих систем в аспекті формування здорового способу життя молодого покоління; з'ясовано роль і значення сімейного та суспільного виховання, громадської та осо-

бистої гігієни, необхідність використання деяких елементів античного фізичного виховання для розвитку всебічно гармонійної особистості в сучасних умовах глобалізації, історична еволюція від соціально зорієнтованого до особистісно зорієнтованого виховання. Результати дослідження відображають можливості використання міжпредметних зв'язків, надані в межах сучасної шкільної освіти.

Ключові слова: античні системи виховання та освіти, Спарта, Афіни, Рим, здоровий спосіб життя.

Идрисова Н. А. Античные системы воспитания и образования в современном контексте здорового образа жизни

В статье на основе теоретического анализа зарубежных и отечественных источников по истории педагогики, рассматривающих античные системы образования и воспитания, проведён сравнительный анализ данных систем в аспекте формирования здорового образа жизни подрастающего поколения. Определены роль и значение семейного и общественного воспитания, общественной и личной гигиены, необходимость использования некоторых элементов античного физического воспитания для развития всесторонне гармоничной личности в современных условиях глобализации, проанализирована историческая эволюция от социально ориентированного к личностно ориентированному воспитанию. Результаты исследования отражают возможности использования межпредметных связей, предъявляемых к современному школьному образованию.

Ключевые слова: античные системы воспитания и образования, Спарта, Афины, Рим, здоровый образ жизни.

Идрисова Н. О. Antique Systems of Raising and Educating Children in the Modern Context of a Healthy Lifestyle

The article presents the theoretical analysis of foreign and domestic publications on the history of pedagogy that study antique systems of raising and educating children, as well as a comparative analysis of ancient educational systems in the context of their views on and approaches to forming a healthy lifestyle in the younger generation.

The essential features and goals of family and public education, the role and importance of personal and public hygiene, proper diet, avoiding harmful habits, and forming a need for an active lifestyle are described in detail. Some elements of ancient education, namely the development of introspection and self-criticism, can be employed to form a well-rounded harmonious personality in today's globalized world.

The paper reflects on the historical evolution of the socially oriented Greek system of education to the ancient Roman personally oriented education. A comparative analysis of these systems highlights their relevance for modern pedagogy. Furthermore, some of their elements can be used in the modern secondary school education to actualize interdisciplinary ties: materials of a school course of history can be used to illustrate the importance and develop a healthy lifestyle in students.

Key words: antique system of raising and educating children, Sparta, Athens, Rome, healthy lifestyle.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013 р.

Прийнято до друку 28.03.2014 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Курило В. С.